

ROVNOST A ROD

OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ

2011 / 01

Juraj Buzalka • Magdalena Bystrzak • Michal Frank • Bogdan Góralczyk
• Mary Hawkesworthová • Karen Henderson • Zuzana Kepplová • Lubica
Kobová • János Kornai • Kováčik Daniel • Lengyel László • Zuzana Maďa-
rová • Alexander Maxwell • Zuzana Očenášová • Vladimír Petrik • Tomáš
Profant • Veronika Pulišová • Michal Stehlík • Petr Vágner • Magda Vášáryová

KALLIGRAM

Časopis OS – Občianska spoločnosť

Pätnásť ročník (Upozornenie: Nesprávne uvedené ročníky v rokoch 2008, 2009)

Vydáva Kalligram, spol. s r. o., Bratislava, Slovenská republika

EV 711/08 ISSN 1335 – 2296

Redakčná rada

Martin Bútora, Péter Esterházy, Adam Michnik,
Martin Muránsky, Péter Nádas, Petr Pithart, Michal Stehlík,
László Szigeti (predseda), Martin M. Šimečka

Šéfredaktor

Juraj Buzalka

Layout a grafická úprava Studio GB, spol. s r. o., Dunajská Streda
Tlač Expresprint, spol. s r. o., Partizánske

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry
Slovenskej republiky

Adresa redakcie

Kalligram, redakcia OS, Staromestská 6/D
P. O. Box 223, 810 00 Bratislava 1
tel./fax. +421 2 54415028
e-mail: os@kalligram.sk
www.kalligram.com

Distribúcia: Mediaprint Kapa, Pressegross, a. s.
Vajnorská 137, P. O. Box 183, 830 00 Bratislava 3
tel.: 02 4444 2773, e-mail: predplatné@abompkapa.sk

Distribúcia do zahraničia: Slovart G. T. G., Ltd.
P. O. Box 152, 852 99 Bratislava
tel.: 02 6383 9485, e-mail: info@slovart-gtg.sk

Kresba na obálke: František Lipták

Cena 3,29 euro vrátane DPH

Obsah

- Editorial (*Juraj Buzalka*) / 3

- Rovnosť a rod / 5

Zuzana Kepplová: Ako pohnúť *rodom* na Slovensku / 5

Lubica Kobová: Čie telá zavážia? / 10

Zuzana Maďarová: Keď jazyk ohrozuje / 29

Zuzana Očenášová: Pätnásť rokov po Pekingu:
straty a nálezy / 41

Alexander Maxwell: Národná endogamia a dvojitý štandard:
sexualita a nacionalizmus vo východnej a strednej Európe
v 19. storočí / 50

Preklad Jana Juráňová

- Rozhovor / 74

Mary Hawkesworthová:

Feminizácia vyjadruje poslušnosť / 74

Rozhovor viedol Juraj Buzalka a Lubica Kobová

- Stredoeurópska korešpondencia / 89

Bogdan Góralczyk: Vyšehrad v prílive populizmu.

Prázdny stred / 89

Preklad Karol Chmel

László Lengyel: Sny a skutočnosť / 95

Preklad Lubomír Navrátil

- Esej / 101

János Kornai: Nalejme si čisté víno / 101

Preklad Ján Žilinský

• Úvahy nad vzdelávaním / 119

*Karen Henderson: Dvadsať rokov politológie
na Univerzite Komenského / 119*

• Dobré miesto pre život / 125

Michal Frank: Prešov / 125

• Diskusia o knihe / 137

*Magda Vášáryová: Úvahy nad valaškami
v našej zahraničnej politike / 137*

Juraj Buzalka: Aký štát je Slovenská republika? / 141

*Petr Vágner: Obsah, ktorý v ničom nezaostáva
za provokujúcim názvom / 147*

Preklad Zuzana Demjanová

*Veronika Pulišová: Vítaná analýza zahraničnej politiky
Slovenskej republiky / 153*

*Tomáš Profant: Bruselenie valašiek –
dialóg v západných mantineloch / 160*

• Monológ o filme / 169

*Daniel Kováčik: V labyrinte príbehu –
vysoká hra na neurčitost' / 169*

Ghost Writer

• Recenzie / 176

Michal Stehlík: O chaotickém historickém vnímaní / 176

Kováč, Dušan: O historiografii a spoločnosti

Magdalena Bystrzak: Kde ste, Slováci? / 179

František Novosád: Útržky o Slovensku

Vladimír Petřík: O maďarskej nostalgii a iných veciach / 183

Krzysztof Varga: Guláš z turula

Preklad Jozef Marušiak

• O autoroch / 187

János Kornai

Nalejme si čisté víno

Uplynulo sotva osem mesiacov od sformovania nového maďarského parlamentu – a už slová a činy strany a vlády s novonadobudnutou mocou obrátili politický život, ako aj fungovanie štátu a ekonomiky, hore nohami. Sme neustále v pomykove; ešte sme sa ani nespamätali z prekvapenia spôsobeného politickým krokom v jeden deň, a už sme šokovaní novým opatrením alebo oznámením na deň druhý. Absorbovať tento vír udalostí je neobyčajne náročné.

Zastavme sa na chvíľu, zhlboka sa nadýchnime a skúsme sa pokojne zamyslieť nad tým, čo sa stalo. Pokúsme sa zo stoviek fragmentov a detailov vytvoriť ucelený obraz zmeny v krajine. Čo sa za ten krátky čas stalo?

Iná štúdia by mohla opísať, ako sa stalo, že sa Maďarsko dostalo do situácie, ktorá viedla k nástupu novej vlády. Otázka kto, ktorá politická osobnosť, ktorá strana či záujmová skupina je zodpovedná (a do akej miery) za predošlé politické a ekonomické procesy, sa tu nebude pertraktovať. Táto esej analyzuje to, čo jedna strana a nová vláda, ktorá prevzala moc na jar roku 2010, zatiaľ vykonali.

Budem sa zaoberať ôsmimi témami – mali by postačovať na to, aby priblížili tie najdôležitejšie zmeny v ostatných mesiacoch. Neprezentujem žiadne nové objavy. Keď analyzujem konkrétnu tému, pripájam sa k iným, ktorí sa jej venovali pravdepodobne ešte hlbšie. Mojm cieľom je súhrn a prehľad nedávnych udalostí.

1. Demokracia

Obdobie medzi rokmi 1989 a 1990 a letom 2010 bolo v Maďarsku demokratické. Už ním ale nie je. Čo sa v krajine formuje dnes, je autokracia.

Tento výrok dáva zmysel, iba ak spresním, čo myslím pod demokraciou, pretože tento termín má viacero definícií. Východoeurópska forma socialistického systému sa oficiálne nazývala „ľudová demokracia,“ a vyhraňovala sa voči „buržoáznej demokracii.“ Tí, ktorí sú dnes pri moci, tvrdia, že ich vláda je tým pravým stelesnením demokracie.

Svoju definíciu nezakladám na tvrdeniach a želaniach („nech vládne ľud“), ale na pozorovaní skutočných praktík a výsledkov. Vezmime si skupinu krajín, ktoré bežne nazývame demokraciami, vrátane západnej Európy, severoamerických krajín, Austrálie, Nového Zélandu a Japonska. Čo sú ich spoločné črty? Otázka nie je, či tieto vlastnosti sú kodifikované v ústave, alebo sú založené na tradícii či historických konvenciách. Čo sa ráta, je ich praktická aplikácia.

Nasledovné vlastnosti sú najdôležitejšie:

- Moc je striktne separovaná.
- Niektoré dôležité vládne úlohy sú delegované útvarom, ktoré sú od vlády nezávislé.
- Jasná čiara oddeľuje malú skupinu politických nominantov od širokej skupiny štátnych zamestnancov, ktorých práca je nezávislá a odolná voči politickým zmenám.
- Aplikuje sa princíp vzájomných kontrol a vyvážení. Žiadna zložka štátnej moci či organizácia nemá dovolené stať sa dominantnou na dlhšie časové obdobie, pretože iné zložky a organizácie by tomu zabránili.
- Odsúhlaseniu a aplikácii zákonov predchádzajú rozsiahle diskusie a rokovania, nasledované zdĺhavými debatami v parlamente. V niektorých krajinách zákony určujú pravidlá vyjednávania, ale demokratická kultúra je silnejšia ako litera zákona pri zaistení prvotných diskusií, rokovaní a zodpovednej parlamentnej debaty.

Je takmer neuveriteľné, ako hlboko už boli vyryté rany na tvári demokracie a ako veľa základných princípov vytvorených za ostatných dvadsať rokov už Orbánova vláda a jeho strana Fidesz zlikvidovali.

O všetkom sa rozhoduje v „centrále moci.“

Širokospektrálne debaty a vyjednávania predchádzajúce legislatíve sa zastavili. Parlament sa zmenil na voliacu fabriku, ktorá chrlí zákony ako na bežiacom páse.

Maďarský prezident nie je osobnosťou stojacou nad politickými stranami a reprezentujúcou jednotu národa, ale poklonkujúci služobník strany.

Kľúčová pozícia generálneho prokurátora je obsadená vyškúšaným zástancom vládnej strany.

Národná volebná komisia, ktorej úlohou je dohľad nad voľbami, bola, skôr ako jej vypršal mandát, vymenená za novú komisiu zloženú takmer výhradne z ľudí podporujúcich Fidesz.

Právomoci Ústavného súdu, kľúčového strážcu ústavnosti a fundamentálneho úradu pre nezávislosť justície, boli brutálne oklieštené. Tento krok je sám o sebe fatálnym úderom princípu kontrol a vyváženosti.

Keď sa nezávislá fiškálna rada odvážila kritizovať plány vlády, rozpustili ju. Na čelo Štátneho kontrolného úradu bol dosadený nie nezávislý a rešpektovaný expert, ale verný člen vládnucej skupiny. Získala aj právo dosadiť prezidenta a dvoch viceprezidentov do Úradu pre trhový dohľad.

Je len prirodzené, ak noví ľudia sú dosadení do štátnych kancelárií, ktoré sú zvyčajne obsadené politickými nominantmi. Ale to, čo sa udialo teraz, boli čistky ďaleko za hranicou bežných praktík a princípy kontinuálnej služby verejnosti a jej relatívna nezávislosť od politiky boli zmietnuté zo stola bez mihnutia oka. Nový zákon teraz umožňuje prepustenie centrálnych i lokálnych vládnych úradníkov bez akéhokoľvek vysvetlenia. Výhražne znejúce výroky najvyšších politikov vytvárajú medzi pracovníkmi štátneho aparátu atmosféru strachu a podriadenosti.

Najčistejším testom demokracie je procedúra súvisiaca s odstraňovaním osoby, skupiny či strany od moci. Základným

kritériom demokracie je absencia násilia. Žiadne vraždy tyranov, vojenské prevraty, tajné konšpirácie, ani demonštrácie či krvavé povstania a revolúcie nie sú potrebné. Zmena moci sa odohráva pokojne a civilizovane prostredníctvom voľby vzájomne súťažiacich strán. Tak ako pri iných testoch, vidíme až po udalosti, či krajina „prešla“. A posteriori môžeme vyhlásiť, že maďarská politická scéna prešla testom zmien moci od roku 1990, vrátane po voľbách na jar 2010, keď maďarskí voliči odobrli moc starej vláde a vložili moc do rúk novej vláde.

Poznamenajme pritom, že tento proces sa nemusí nevyhnutne rovnať neustálej rotácii. Otázka nie je, či zmena nastane po každých voľbách, ale či zmena je možná alebo nie. Zabetónovali sa politickí lídri pri moci do takej miery, že pravdepodobnosť ich výmeny je v podstate nulová? To nie je len prípad totalitných režimov, nacistických či komunistických diktatúr, ale aj autokracie, ako bol Horthyho režim v Maďarsku medzi svetovými vojnami. V tom období sa pravidelne schádzal parlament, boli povolené opozičné strany, viacero strán sa zúčastnilo volieb – ale štát a politická sféra boli organizované tak, aby po každých voľbách zaistili automatický úspech vládnucej politickej skupine. Vládna moc zostala nedotknuteľná.

Bolo by priskoro tvrdiť, že takýto stav už nastal v dnešnom Maďarsku. Bolo by priskoro, aj keby Fidesz vyhral ďalšie voľby. Spomínaný procedurálny test presunu moci bude možné vyhodnotiť až po dlhšej historickej skúsenosti. Čo povedať vieme, je, že Viktor Orbán deklaroval už pred voľbami, že politika musí byť zorganizovaná tak, aby vládol nie menej ako 15 či 20 rokov. Od nástupu k moci už stihol vykonať nezvratné kroky smerujúce k realizácii tohto plánu. Jeho vláda zlikvidovala, alebo výrazne oslabil inštitúcie, ktoré zaručovali princíp zmeny. A dodal by som, že v tomto krátkom období ešte ani nevyčerpala všetky svoje možnosti. Nechcem im ponúkať nápady, ale vláda určite pozná ďalšie možnosti: okresávanie volebných obvodov podľa vlastných potrieb, prijímanie zákonov, ktoré znížia potenciál opozície, udelenie volebného práva Maďarom žijúcim v zahraničí a podobne.

2. Sloboda tlače

Nezávislá a slobodná tlač sa bežne považuje za kľúčovú súčasť systému kontrol a vyváženosti v demokraciách, za štvrtú zložku moci (popri legislatívnej, výkonnej a súdnej). Je nevyhnutná na to, aby vláda necítila istotu, že má nelimitovanú a nekontrolovanú moc. Slobodná tlač môže odhaliť zneužívanie moci a ponúknuť čitateľom pohľad do politického zákulisia. Ak sú výroky politikov zavádzajúce, alebo zahmlievajú dôležité fakty, slobodná tlač môže vyniesť pravdu na povrch.

Nové regulácie mediálneho trhu, t. j. reorganizácia mediálnej autority a mediálneho zákona, vytvorili centralizáciu porovnateľnú iba s propagandistickými mašinami komunistických diktátorov. Osoba na čele mediálneho regulátora môže vydávať nariadenia a sama inštitúcia môže udeľovať pokuty. Môže kontrolovať nielen štátom vlastnené, ale aj súkromné médiá, nielen televíziu a rádio, ale aj tlač, internetové stránky a blogy. Táto entita sa skladá výlučne z ľudí dosadených Fideszom a reguluje technické stránky trhu ako televízne a rozhlasové frekvencie, pričom zamietnutie prihlášky o ne sa rovná smrti pre televízne a rozhlasové spoločnosti. Vlastníci súkromných vecí si dvakrát rozmyslia, či kritizovať vládu, keď im môže byť odobratá licencia, keď budú čeliť pokutám a keď inzercia od spoločností blízkych „centrále moci“ môže rýchlo zmiznúť.

Vojna za slobodnú tlač sa ešte neskončila, ale prvý súboj vyhrala Orbánova vláda. Aj keď ešte nevyužila svoje nové právomoci, existencia možnosti postihu už má odstrašujúci efekt. Určite sa nájdu ľudia, ktorí budú odvážni (už sa aj našli) a hrdinsky na seba vezmú riziko. Obávam sa však, že viacerí vlastníci médií, redaktori a novinári, za normálnych okolností pripravení kritizovať vládu, sa budú radšej buď vyjadrovať opatrne, alebo budú ticho, aplikujúc autocenzúru. Relácie v štátnej televízii už sú jednostranné. Dôležité (prípadne pre vládnucu skupinu kompromitujúce) správy sa ignorujú, alebo len povrchno oznámia, zatiaľ čo kritické názory nedostávajú adekvátny priestor. A toto je ešte len začiatok, nakoľko nová „mediálna cárovná“ a jej spoločníci ešte ani nezačali používať svoje zbrane.

3. Právny štát

Fidesz nadobudol moc zákonne a štandardne. Odkedy je pri moci, dbá o to, aby sa väčšina jeho krokov držala litery existujúceho zákona. V tomto úzkom slova zmysle je jeho vláda legálna.

Túto vetu však treba dokončiť. Ak mu istý platný zákon stojí v ceste, tak ho mení. Ak potrebuje výnimku kvôli vyvolenej osobe či skupine, ušije zákon na mieru, aby jej zaistil žiadané privilégia. Ak je zákon, ktorý nadiktuje, protiústavný, zmení ústavu. V ostatných mesiacoch to spravil už desaťkrát! A ak mu bude ústava so všetkými svojimi dodatkami stáť v ceste, tak krajine pokojne vnúti celkom novú ústavu. Vo viacerých prípadoch už zákon obišiel, napríklad, keď jeden poslanec navrhol, aby sa nekonalo rokovanie, ktoré zákon vyžaduje. Navyše otvorene konfrontuje maďarské i európske regulácie v podstatných oblastiach. V bezprecedentnom prípade znovu prijal retroaktívny zákon po tom, čo ho Ústavný súd zrušil.

Právny štát je široký a komplexný koncept, ktorý sa nedá precízne matematicky definovať a opísať, ale demokrat ho vie vycítiť. V jeho prítomnosti existuje rešpekt pre ústavu a zákony (aj keď boli vytvorené predošlou vládou) a isté právne istoty. Občan má svoje štátom garantované práva a tieto práva sú dlhotrvajúce a nemôžu byť náhle po impulze politikov zrušené.

Používajúc termín „právny štát“ v širokom zmysle, nerád by som zašiel tak ďaleko, že by som vyhlásil, že Maďarsko už nie je právny štát. Dôležité právne garancie v ňom však boli v ostatných mesiacoch zrušené. Najprv arogantným útokom na Ústavný súd. Noví politickí lídri sa verejne pokúšali dávať inštrukcie sudcom a dokonca si ich dali predvolať do parlamentu. Našťastie nezávislosť sudcov nebola eliminovaná, verdikty neurčujú politici a sudcovia nepodpisujú rozsudky len formálne. Praktiky v najbližších rokoch nám prezradia, či sa nezávislosť sudcov zachová, alebo či sa z nej stane len prázdna formalita. Je dôvod obávať sa činnosti polície a prokuratúry pri vyšetrovaní politických prípadov a pri následnej obžalobe. Tieto obavy sú podložené predošlými skúsenosťami. Na jednej strane sa nepríjemné prípady môžu zamiešť pod koberec, na

strane druhej sa prípady, v ktorých figurujú politickí oponenti, môžu riešiť neobjektívne. Uvidíme. Kiež by len tieto obavy boli nepodložené.

4. Kapitalizmus

Po opísaní politickej sféry sa pozrime na ekonomiku. V Maďarsku máme kapitalistický systém a som presvedčený, že taký zostane aj počas Orbánovej vlády a že prežije súčasný politický režim. Kapitalizmus je robustný a odolný systém.

Historická skúsenosť so socializmom však ukazuje, že nech je kapitalizmus akokoľvek silný, jeden ekonomický systém môže byť vystriedaný iným. To by sa však dalo len zrušením osobného vlastníctva (a jeho vymenením za vlastníctvo verejné) a výmenou trhovej koordinácie za byrokratické plánovanie. Nič nenaznačuje, že by sa vláda chystala na takéto kroky. I keď existujú podobnosti v štýle vládnutia medzi bolševickými stranami a súčasnou vládou, Fidesz očividne nie je marxisticko-leninská strana. Jeho program nie je eliminácia kapitalizmu.

Ilúzie o efektivite kapitalizmu sú rozšírené. Len jeho existenciu mnohí považujú za garanciu optimálneho rozdelenia a použitia zdrojov. To však nie je pravda. Zatiaľ čo niektoré kapitalistické ekonomiky sú skutočne efektívne, iné pribrzdžujú vnútorné problémy.

Orbánov režim neplánuje odstrániť kapitalizmus. Je naň napojený cez niekoľkých oligarchov i menších podnikateľov. Je pripravený vymeniť ekonomickú podporu za podporu politickú. Pritom keď v ekonomike intervenuje, hádže do nej piesok. Jeho protikapitalistická rétorika síce ekonomike tiež ubližuje, najväčšiu škodu však majú na svedomí jeho činy. Ekonomické opatrenia v ostatných ôsmich mesiacoch znížili efektivitu a spomalili rozvoj maďarskej ekonomiky.

Socialistický systém je zo svojej definície centrálné riadený byrokratmi. Ale svojvoľnosť – ilúzia diktátora, že môže všetko, stačí len, ak bude chcieť – je veľkou slabosťou systému. Kroky Orbánovej vlády prezrádzajú podobnú svojvoľnosť. Aj keď vláda bude rozširovať svoju sféru vplyvu, aj tak budeme naďalej žiť

v kapitalistickej spoločnosti. Pravidlá trhu stále operujú. Ľudia na trhoch v Maďarsku i v zahraničí majú slobodnú vôľu. Predajcov tovarov a služieb nemožno prinútiť, aby predali, čo majú, a investorov nemôžu prinútiť kúpiť štátne dlhopisy, alebo nám poskytnúť kapitál. Ani najagresívnejšie vlády nie sú schopné prinútiť svoje ekonomiky, aby dlhodobo fungovali podľa ich predstáv. Čím intenzívnejšie sa o to usilujú, tým tvrdší bude spätný náraz a tým viac škody spôsobia vlastnej ekonomike.

5. Osobné vlastníctvo

Základom kapitalistického systému je osobné vlastníctvo. Z historického a praktického hľadiska nebolo osobné vlastníctvo jedinou inštitúciou v kapitalistických ekonomikách (na rozdiel od teoretických modelov), ale jednoznačne dominovalo nad iným typom vlastníctva. Rešpekt pred ním bol kľúčový a bol prítomný nielen v reguláciách, strážila ho aj verejná mienka.

To, čo sa nedávno v Maďarsku stalo so súkromnými dôchodkovými fondmi, však vážne kompromitovalo dôveru v to, že vláda rešpektuje osobné vlastníctvo. Dôveru by sa dalo udržať, keby penzijná reforma priniesla viac bohatstva, ktoré by spravoval štát, kým bohatstvo v súkromných fondoch by pokleslo. Museli by však byť splnené nasledovné podmienky: a) zamestnanci by mali skutočne na výber z viacerých možností, vrátane návratu zo súkromnej dôchodkovej schémy do verejnej, b) zmena by musela byť slobodná a založená na informáciách o výhodách a nevýhodách oboch systémov, c) mali by dostatok času na rozhodnutie. A to sa nedeje. Dostávajú vágne sľuby namiesto adekvátnych informácií, sú v časovom strese a nemôžu sa rozhodovať slobodne. Tí, ktorí ostali v súkromných fondoch, čiastočne alebo úplne stratia nárok na dôchodok od štátu (celková strata nároku bude závisieť na viacerých faktoroch). Kým oficiálne stanoviská si navzájom protirečia a objavujú sa povrchné a zavádzajúce informácie, ľudia v súkromných fondoch musia robiť rýchle rozhodnutia, ktoré výrazne ovplyvnia ich život v starobe.

Celá táto procedúra pripomína smutné skúsenosti starších generácií. Poľnohospodárske družstvá pasujú do kapitalistického systému, keď farmári majú svoj majetok v osobnom vlastníctve a dobrovoľne vstúpia do kooperatívy. Cieľom konfiškácií pôdy maďarských farmárov a núteného združstevňovania v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch bola práve likvidácia kapitalizmu. Tvorcovia a vykonávatelia súčasnej dôchodkovej reformy síce nemajú v úmysle vykoreniť kapitalizmus, ale to, čo spravili, vážne narúša jeho princípy a nemá to ďaleko od hrubej konfiškácie.

6. Rast a rozvoj

Oficiálna ekonomická politika Fideszu je podpora ekonomického rastu. Takmer niet ekonóma, ktorý by neveril, že kľúčom k prosperite a rozvoju spoločnosti je práve dlhotrvajúci ekonomický rast. Ale cesty k rastu sú rôzne a každá má, ako každý ekonóm prizná, svoje charakteristiky. Vlády môžu použiť rôzne metódy na podporu rastu, z ktorých každá má aj vedľajšie účinky. Či má byť rast v centre pozornosti nie je predmetom debaty, otázkou je, aký typ rastu chceme podporiť a akými prostriedkami.

Analytici by boli v priaznivej pozícii, keby jasne videli, čo vláda plánuje dnes, tento rok, o rok, či o 15 až 20 rokov. Ale jej vyhlásenia sú plné prázdnych fráz, divokých sľubov bez jasných termínov a protichodných tvrdení. A čo je ešte horšie, sú „stanovené ciele“ pre štátny rozpočet v roku 2011, v ktorých vláda neupresňuje, čo presne plánuje robiť. Koherentnú ekonomickú politiku nemôžeme vylúštiť ani z vyhlásení politikov, ani zo štátneho rozpočtu. Regulácie nie sú navrhnuté na základe odborných diskusií a porovnávaní alternatívnych riešení. Profesionalita pri príprave ekonomickej politiky je žalostne nízka. Bez koherentného plánu mi teda zostáva len vysloviť zopár otázok a vyvrátiť niektoré zavádzajúce tvrdenia.

- Neustále počúvame to isté vyhlásenie: dane sa znížia, a to naštartuje ekonomický rast. Mnohé štúdie sa pokúsili nájsť prepojenie medzi znížením daní a následným rastom, ale vý-

sledky nie sú jednoznačné. Nevieme, o koľko sa zvýši HDP, ak dane znížime o milión forintov a kedy tento efekt nastane. Vieme však, že ten milión bude chýbať v štátnom rozpočte. Tento deficit bude musieť byť vyrovnaný buď znížením výdavkov, alebo novými pôžičkami. A čo sa potom stane s redukciou dlhu, čo je len jeden z hlasných sľubov tejto vlády? Alebo skutočným plánom nie je zníženie daní, len pozmeniť, kam presne bremeno daní dopadne. Bez serióznych prepočtov nemôžeme odpovedať na nasledovnú nepríjemnú otázku: ak aj nižšie dane prinesú vyšší dopyt a tým rýchlejší rast, nebude dlhodobá strata spôsobená touto politikou vyššia než jej krátkodobý benefit? Ak aj domácnosti budú platiť menej daní (najmä tie bohaté), tak podniky zasiahnuté „krízovou daňou“ zaplatia viac. Dôsledky budú ďalekosiahle. Odvetvia zasiahnuté krízovým transferom prenesú časť svojich nákladov na zákazníkov, iné spoločnosti a na domácnosti. Ich nižšie zisky budú znamenať menej investícií. Dôležité finančné i výrobné odvetvia budú zasiahnuté najviac. Kapitalistická ekonomika nemôže dlhodobo fungovať bez flexibilného a efektívneho finančného systému. Ťažké daňové bremeno uvalené na banky v skutočnosti neublíži „bohatým bankárom,“ ale prúdeniu tovarov, služieb a investícií v ekonomike. Netreba len počúvať sťažnosti bankárov, stačí pozorovať aktivity vo finančnom sektore, ktorý už zužuje prístup k úverom. Pritom podniky úvery potrebujú teraz viac než kedykoľvek predtým. Všetky sektory postihnuté krízovou daňou obmedzujú investície, čo jednoznačne brzdi ekonomický rast.

- Chce vláda, aby produktivita práce narastala a aby u nás napredoval technologický pokrok? Alebo chce udržovať pracovné miesta, ktoré ohrozuje domáca i zahraničná konkurencia? Je skutočným cieľom rast zamestnanosti, rast výroby a rast konkurencieschopnosti? Obávam sa, že vysokopostavení politici a ich propagandisti si ani neuvedomujú, že tieto ciele si do istej miery protirečia. Nie je možné hovoriť o zamestnanosti, raste a rozvoji, ako by znamenali to isté.

- Treba malé a stredné podniky zvýhodňovať? V poriadku, ale potom budú teda ostatní výrobcovia znevýhodnení. Nebudú to ale práve maďarskí oligarchovia, ktorí budú chránení

pred konkurenciou? Je jednoduchšie pre spoločnosť s konežiami získať štátnu zákazku? Nemali by byť podmienky pre všetkých rovnaké?

- Historické skúsenosti napovedajú, že malé krajiny nemôžu dlhodobo rásť, ak sú zahľadené do seba a umelo sa spoliehajú na domáci dopyt. Naozaj je táto vláda pripravená vzdať sa rastovej politiky založenej na exporte?

- Súvisiace otázky sa ponúkajú aj v súvislosti s používaním finančných zdrojov. Je možné dosiahnuť rast pri politike národnej izolácie? V princípe by to bolo možné pri dostatočne vysokej úrovni úspor. Ľudia by museli byť ochotní spotrebovať len zlomok toho, čo vyprodukujú. V konečnom dôsledku však národný izolacionizmus je len prázdny slogan závislý na importe kapitálu. Je jednoduché poukázať na tri podmienky, ktoré si protirečia: a) nízka úroveň úspor, čiže absencia vlastnej zodpovednosti za budúcnosť, b) potreba veľkých investícií pre udržanie rastu a technologického pokroku, c) vylúčenie medzinárodného kapitálu. Tieto predpoklady sú protichodné nielen empiricky, ale aj logicky. Tak, čo si v skutočnosti vláda želá a o čom iba rozpráva?

- Mali by byť maďarské komerčné banky zvýhodnené oproti medzinárodným bankám? Vyvolávanie odporu voči nadnárodným spoločnostiam je časté. Máme teda dovoliť najväčšej maďarskej banke a najväčšej energetickej spoločnosti, aby sa samy stali nadnárodnými spoločnosťami? Aby potom investovali v zahraničí svoje zisky, ktoré dosiahli v Maďarsku?

- Vraj chcú moderný kapitalistický systém. Ako sa potom výraz „hrať na akciovom trhu“ mohol stať pejoratívny? Vraj súkromné dôchodkové investičné spoločnosti „prehrali peniaze svojich členov na akciovom trhu,“ tvrdí hovorca vlády, akoby investovanie do dlhopisov a akcií nebolo normálne, ba priam povinné pre akúkoľvek sporiacu inštitúciu. Akoby sa akciový trh podobal kasínu, kde nezodpovedný otec prehrá rodinné peniaze. Môže ale kapitalizmus existovať bez kapitálového trhu? Ako má nová firma získať kapitál, ak nemôže emitovať akcie? To má žiadať o štátnu dotáciu?

- Využíva vláda všetky výhody, ktoré pre krajiny vyplývajú z členstva v Európskej únii, ako napríklad podpory pre štruk-

turálnu transformáciu? A ak sa o to usiluje, tak prečo potom oddaluje využívanie pomoci EÚ? Prečo sa stále púšťa do konfliktov s rôznymi európskymi organizáciami namiesto toho, aby počúvala ich rady a poučila sa z kritiky a varovaní, ktoré jej ponúkajú v jemnom, diplomatickom štýle?

Tvorcovia ekonomickej politiky radi tvrdia, že nasledujú Keynesa, ale to čo robia, je niečo ako „vulgárny keynesianizmus.“ Teóriu tohto britského ekonóma strávili len čiastočne a ignorujú niekoľko desaťročí makroekonomických diskusií. Ekonomická politika inšpirovaná Keynesom určite zahŕňa ideu, že ekonomike možno pomôcť rozbehnúť sa, a to obzvlášť v čase recesie, prostredníctvom zvýšenia štátnych výdavkov. Kritici Keynesa však často zdôrazňovali po trpkých skúsenostiach, že trvalá fiškálna expanzia zvyšuje riziko inflácie. Pustenie inflácie z reťaze je privysoká cena za dočasné zvýšenie výroby v ekonomike!

Keynes však nehovoril o zvyšovaní dopytu len prostredníctvom fiškálnych metód, ale aj o optimizme a o podnikavom duchu, ktorý slúži ako motor ekonomického zotavenia a následne rastu. Aj psychologické pudy často motivujú investorov, no optimistická atmosféra sa tu nepestuje. Naopak, nepredvídateľnosť útokov na súkromné vlastníctvo, napríklad prostredníctvom nových daní či diskriminačných opatrení, akýkoľvek optimizmus ubíja.

Podotýkam, že nehovorím iba o náladách zahraničných, ale aj maďarských investorov. Majetný daňový poplatník po zavedení jednotnej daňovej sadzby si dvakrát rozmyslí, či bude investovať svoje peniaze na maďarskom kapitálovom trhu (veď prečo by „gambloval“) a kupovať maďarské štátne dlhopisy (a tým pádom financovať štátne investičné projekty), keď si môže kúpiť zahraničné akcie, alebo uložiť svoje peniaze v zahraničnej banke, či svoje zdroje jednoducho skonsumovať. Každá maďarská spoločnosť sa bude s obavami rozhodovať, koľko má investovať a koľko vlastných zdrojov má vyčleniť na dividendy. Čím menej je ekonomická politika predvídateľná a čím viac sa sponchybňuje osobné vlastníctvo, tým menej budú firmy motivované investovať.

V ekonómii už prebehlo nemálo diskusií o vzťahu medzi

stabilitou peňazí, rozpočtovou bilanciou, tokmi zahraničného kapitálu, stabilitou kúpnej sily, celkovým vládny dlhom a úrovňou devízových rezerv na jednej strane a ekonomickým rastom na strane druhej. Teraz sú tieto debaty znovu v plnom prúde, keďže každá krajina sa pokúša dostať z recesie. Široký konsenzus existuje v jednej veci: ekonomický rast je vážne ohrozený, keď je narušená finančná rovnováha. Opakované deklarácie vlády o tom, že rozpočtový deficit nepresiahne stanovený limit pre roky 2010 a 2011 nemôže pozorovateľov upokojiť. Nepresiahnutie limitu je potrebnou, ale nie postačujúcou podmienkou pre finančnú stabilitu, zvlášť v takej krehkej ekonomike, ako je tá naša. Sľub stáleho rastu bude dôveryhodný iba vtedy, ak vláda jasne povie, akú ekonomickú politiku plánuje použiť po roku 2011, aby udržala širšiu rovnováhu vo finančnom systéme. Nanešťastie, metódy, ktoré vláda chce použiť na dosiahnutie plánovanej výšky deficitu v tomto a v budúcom roku, môžu spôsobiť, že diera v rozpočte bude ešte väčšia v nasledujúcich rokoch a že sa objavia mnohé ďalšie problémy spôsobené výkyvmi z rovnováhy.

7. Príjmové nerovnosti

Vo svojej volebnej kampani Fidesz sľuboval, že sa vyhne reštrikciám a obmedzeniam. Odvtedy sa oficiálna propaganda usiluje vytvoriť dojem, že tento sľub bol dodržaný, akoby sa žiadne reštrikcie ani nekonali, ani neplánovali.

Je to však len hra so slovíčkami, šikovne využívajúca koncepcnú nejasnosť slova „reštrikcia.“ Zjednodušíme si to: vládne rozhodnutia a zverejnené plány už teraz spôsobujú stratu dnešného i budúceho príjmu pre časť obyvateľstva a zároveň aj znížia jeho úspory a zvýšia dlh. Neustála redistribúcia spôsobuje, že zloženie skupín tých, čo strácajú, a tých, čo na opatreniach niečo získajú, sa mení a mení sa aj veľkosť strát a ziskov. Pritom tí, ktorí o zdroje prišli, alebo o ne prídu v budúcnosti, sú iste obmedzovaní (a do tejto skupiny patrí naozaj veľmi veľa ľudí).

Kto sú tí, čo stratili? Zmienim sa tu len o tých, ktorých straty sú isté – aj iné skupiny môžu byť stratové. A samozrejme,

existuje mnoho osôb a rodín, ktoré pociťujú simultánne viacero strát.

- Ide napríklad o ľudí s nízkym a stredným príjmom (konkrétne tých, čo majú príjem len zo mzdy a zarábajú viac než minimálnu mzdu, ale menej než cca. 1 100 euro) a deti, keďže ich príjem sa zníži kvôli zmenám v daňovej politike.

- Ďalej ide o ľudí, ktorí majú pôžičku v cudzej mene, keďže ich dlh sa po oslabení forintu zvýši. Existuje jasné prepojenie medzi nezodpovednými vyhláseniami politikov, neistotou okolo toho, čo sa stane v roku 2011 (a neskôr) s rozpočtom a oslabovaním forintu.

- Straty utrpia aj ľudia, ktorých najviac postihne zvýšenie cien paliva. Tento nárast, ktorý už dlho mešká, žiadny rozumný ekonóm nebude kritizovať. Napriek tomu je pohoršujúce, že najprv bol vyslovený presne opačný sľub, a potom bol porušený bez priznania, že bol nezodpovedný a nereálny.

- Ďalej stratia výrobcovia, vrátane malých a stredných podnikov, čo dovážajú materiály a komponenty, ktorých produkcia v Maďarsku je príliš drahá. Predaj týchto materiálov bude veľmi náročný pri slabnúcim forinte.

- Stratia aj štátni zamestnanci, ktorí budú prepustení pri zmenách štruktúr bez vysvetlenia.

- Stratia tí, ktorých prepustia podniky v sektoroch zasiahnutých „krízovými daňami.“ Tieto odvetvia sa pokúsia znížiť náklady racionalizáciou výdavkov a reštrukturalizáciou, takže počet zamestnancov sa zníži a bremeno vyššej intenzity práce sa presunie na tých, ktorí ostanú.

- Stratia nezamestnaní. Bude pre nich ťažšie nájsť si prácu v antiinvestičnej klíme.

- Stratia tí, ktorí majú úspory v súkromných fondoch. Ich reálne úspory sú konfiškované. Sporitelia sú ako ovce nahnaní do štátneho fondu a jediné, čo dostávajú, sú plané sľuby o vzdialenej budúcnosti.

- Stratia ľudia, ktorí predávajú svoje nehnuteľnosti. V aj tak už zlej situácii na trhu ešte stratia na hodnote svojho majetku, keďže vláda chce umelo zrýchliť výstavbu bytov, pochopiteľne financovanú cez dane, a to v čase, keď je na trhu nehnuteľností nadbytok. Strata hodnoty postihne najviac

tých ľudí, ktorí si za pôžičku v cudzej mene kúpili, alebo stavajú nehnuteľnosť.

- Stratia všetci zákazníci firiem, ktoré znášajú bremeno spomínaných „krízových daní.“ Toto bremeno bude prenesené na spotrebiteľa, či už to vláda zakáže alebo nie, a predajcovia to urobia buď otvorene, alebo potajomky, ale urobia to.

- Straty utrpí veľký počet zamestnancov. Práve prebiehajú rokovania o mzdách. V mnohých sférach už bol dohodnutý nárast nominálnych miezd podľa odhadov inflácie, aby reálne mzdy ostali nezmenené. Ak ale inflácia vyskočí viac, ako sa píše v odhadoch, tak reálne mzdy zamestnancov klesnú.

- Stratia všetci zákazníci, ak ich zasiahne akcelerujúca inflácia. Presnejšie zhodnotenie politiky Orbánovej vlády v tejto oblasti bude možné až na konci roka 2011. Teraz je možné pozorovať len trendy, čo zvyčajne vedú k vyššej inflácii, ako slabnúca domáca mena, rastúce úroky na pôžičky, z ktorých sa financuje rozpočtový deficit a rastúce daňové bremeno na kľúčové odvetvia ekonomiky. Inflácia je daň, ktorá zasiahne každého, ale najviac ju pocítia chudobní. Dôsledky politiky tejto vlády budú skôr inflačné než naopak. A monetárna politika, ktorá sa pokúša proti tomuto nebezpečenstvu bojovať, musí čeliť neustálym útokom zo strany vlády.

Okrem ľudí, čo časť svojich zdrojov stratia, sú aj takí, ktorí zdroje získavajú. Tí, ktorí prehrali, budú mať dojem, že sa deje „uťahovanie opaskov,“ ktoré ale nebude rovnomerne rozložené.

Keď bol Fidesz v opozícii, spokojne a populisticky útočil na užitočné, ale nepopulárne opatrenia a tváril sa ako ochranca chudobných. Tváril sa, akoby chcel skombinovať elementy pravicovej ideológie a neokádáristickej ekonomickej politiky. A čo sa stalo po tom, čo sa uchopil moci? Len zopár činov pre potešenie oka. Skorší odchod do dôchodku pre niektoré skupiny žien (zatiaľ čo Európa ide opačným smerom) a obnovenie niekoľkých vlakových spojov, namiesto snahy zabezpečiť ziskovosť železníc. A nezačal meniť spôsob financovania zdravotnej starostlivosti a vzdelávania. Nikto nevie, či budúce štrukturálne reformy zmenia zaužívanú prax alebo nie. No práve v týchto sférach dodnes prežíva štruktúra vytvorená počas Kádárovho režimu.

Zatiaľ čo črty kádárizmu pretrvávajú, prerozdelenie príjmu, daňové bremená a privilegovanie bohatých sú stále zreteľnejšie. Pravicovo konzervatívna zmena sa deje prostredníctvom daňovej reformy.

Jednotná daňová sadzba je definitívne krok týmto smerom. Čím vyšší príjem, tým je pre daného daňového poplatníka výhodnejšia. Rôzne rodinné prídavky majú podobný efekt.

Je namieste zdôrazniť, že veľká časť štátnej podpory sa k občanom dostáva cez odpočítateľné položky, s výnimkou ľudí v najžalostnejšom položení, teda ľudí bez príjmu.

Redistribúcia zahŕňa zmenu strát a ziskov a výhod a nevýhod medzi touto generáciou a tými po nás. Niektorí ľudia s naivnou nádejou verili, že noví politici budú ochotní prijať nepopulárne opatrenia, ktoré budú dobré pre budúce generácie, a že takáto politika zaručí 15 až 20 rokov pri moci. Nijaké náznaky takejto stratégie však nevidieť. Stará, zabehaná rutina pokračuje. Hovorí sa najmä o peniazoch. Vraj „musíme myslieť na to, ako prejdeme cez most, keď k nemu prídeme.“ Ako teda zaplátame diery v rozpočte? Zavedieme enormné dane bankám a nadnárodným spoločnostiam, ktoré aj tak každý nenávidí, a nebudeme sa zapodievať dôsledkami na budúce investície či na celú ekonomiku. Vezmeme zdroje súkromným dôchodkovým fondom a preberieme zodpovednosť za budúce dôchodky aj za najvyššiu možnú cenu. Netrápme sa s tým, čo sa stane so štátnym dôchodkovým fondom v budúcnosti, keď pracovne činná populácia sa zmenší a počet ľudí s nárokom na dôchodok narastie.

Mohol by som uviesť ďalšie príklady. Rozvoj infraštruktúry, otázky životného prostredia, pri ktorých štát len oddaluje potrebné opatrenia a hádže ich na plecia budúcich generácií, namiesto toho, aby ťarchu bremena rozdelil rovnomerne na viac pokolení.

8. Dôvera

Na záver dáva zmysel pozastaviť sa nad dôverou, čo je komplexný spoločenský fenomén, ktorý si iste žiada hlbšiu analýzu.

Zatiaľ nie sú badateľné zmeny rozdelenia dôvery medzi voľičmi. Tretina voľičov, ktorá Fideszu dala dvojtretinovú väčšinu v parlamente, veľmi názor nemení, i keď najnovšie prieskumy poukazujú na možný pohyb preferencií. Nebudem robiť politické prognózy. Historickú skúsenosť máme už skoro so všetkým. Niekedy popularita strany padá pomaly, inokedy sa prepadne náhle. A politická strana si tiež môže udržať popularitu na veľmi dlhé obdobie.

Dôležité je i to, do akej miery podnikatelia veria štátu (táto otázka musí byť oddelená od otázky, komu veria voľiči). Tento typ dôvery popravde nezávisí od toho, či je štát spravovaný demokraticky, extrémne diktátorsky alebo zmesou týchto smerov. Kapitalizmus môže prežiť aj v diktatúre, ktorá porušuje ľudské práva. Je dokonca silnejší v stabilnej diktatúre než v krehkej demokracii, za predpokladu, že diktátor uznáva osobné vlastníctvo, dohliada na vymožitelnosť zmlúv a garantuje bezpečnosť. Kapitál víta železnú ruku režimov krajín ako Singapur alebo Čína.

Dôverou vždy zatrasú vágne a podozrivé vládne vyjadrenia. Napríklad úmysly plátať diery v rozpočte spôsobom, ktorý nie je udržateľný ani len v strednodobom horizonte. Nech maďarská vláda tvrdí akokoľvek zanietene, že zlé hodnotenia zahraničných agentúr nič neznamenajú, znižovanie ratingu v skutočnosti zachytáva všeobecný konsenzus o stave krajiny. A nejde len o pasívne hodnotenie, ale aj o signál, akým smerom sa krajina uberá.

V najbližšej budúcnosti Maďarsko neprežije bez predávania štátnych dlhopisov. Zníženie ratingu teda okamžite stojí štát stovky miliárd forintov, keďže vláda si musí požičať za nevýhodnejších podmienok, či už od domácich alebo zahraničných investorov. Úprimne povedané tieto straty sú zvládnuteľné. Reálnym rizikom však nie je oslabenie, ale totálny kolaps dôvery. Vláda by nemala cítiť zlosť voči tým, ktorí na toto nebezpečenstvo poukazujú, skôr by sa mala zamyslieť nad tým, čo túto situáciu spôsobuje.

Z dlhodobého hľadiska bude mať nahlodaná dôvera v štát vážne následky a spomalí ekonomický rast, ako som spomínal vyššie. Tento proces sa nedá ľahko kvantifikovať, bude však

badateľný. Investičná klíma sa už zhoršuje. Máme menej podnikateľov, než by sme mali v prijateľnejšej ekonomickej klíme. Domáce a medzinárodné spoločnosti sa menej usilujú expandovať a majú stále silnejšie nutkanie investovať niekde inde.

Záver

Udalosti na politickej scéne sa dajú zosumarizovať jednoducho. Viacero základných a dôležitých demokratických inštitúcií bolo zlikvidovaných. Z Maďarska sa stala autokracia. Politický režim v Maďarsku sa môže začať podobať Putinovej vláde. O smere krajiny niet pochyb: zmeny v krajine sú také hlboké, že sú nezvratné (respektíve takmer nezvratné, ak chceme byť optimistickjší) a garantujú (alebo takmer garantujú) dlhotrvajúcu vládu tej skupiny, čo získala moc.

Udalosti v ekonomickej sfére je ťažšie zosumarizovať, keďže sú často protichodné, zložené z regulácií, ktoré bude nemožné vymáhať, a z tendencií, ktoré nebudú môcť pokračovať. Nové pravidlá nemajú jednoznačný trend. Môžeme dúfať, že kapitalizmus je dostatočne silný na to, aby prežil aj zlé ekonomické opatrenia a politiky. Asi prežije, ale cena prežitia bude vysoká.

Z politického hľadiska machiavellistické ciele (uchopiť moc a udržať ju čo najdlhšie) sa zrealizovali bravúrne. Plán bol jasný a definitívny. Keď sa objavili prekážky, odstránili ich bez váhania.

Pokiaľ ide o ekonomiku, nedokážem si koncepcne predstaviť, aký bol ich plán, akoby ani žiadny neexistoval. Zrejme o pár mesiacov, keď spoznáme vládne návrhy „štrukturálnych reforiem,“ budeme mať možnosť oboznámiť sa s plánmi vlády týkajúcimi sa hospodárskej politiky. Ich realizácia však bola doteraz otrasná.

Dôvody obávať sa o budúcnosť našej krajiny sú teda nespočetné.

Preklad Ján Žilinský

Článok bol publikovaný v anglickom jazyku v maďarskom denníku Népszabadság (http://www.nol.hu/gazdasag/janos_kornai_taking_stock).